

Діденко О.Г.

Національний університет

«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

Яланська С.П.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ УКРАЇНИ: ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Стаття присвячена проблемі національно-патріотичного виховання, утвердження української та громадянської ідентичності, яка на сьогодні є надзвичайно актуальною для України. Українське суспільство переживає складні умови воєнного стану. В цей час сучасна молодь перебуває під впливом різних інформаційних потоків, які не завжди зорієнтовані на посилення активної громадянської позиції на основі поваги до прав людини, духовних цінностей українського народу, суспільно-державних цінностей України, національної самобутності, патріотизму. Тому, значну роль з формування та збереження української національної ідентичності молодого покоління, що усвідомлює свою належність до української нації, формування психологічної готовності до виконання конституційного обов'язку щодо захисту цінностей держави, відіграють заклади освіти. У статті визначено важливі психологічні аспекти, на які варто звернути увагу у закладах освіти України: 1) формування системи ціннісних орієнтацій (виражає змістовне відношення молоді до соціальної дійсності і в цій якості визначає мотивацію її поведінки, у тому числі, формування у громадян психологічної мотивації до виконання обов'язків військової служби, і здійснює істотний вплив на всі сторони її діяльності); 2) розвиток життєстійкості/ психологічної стійкості (здатність особи виявляти свою національну та громадянську ідентичність у повсякденному житті і в умовах негативних зовнішніх впливів, зокрема, її психологічна стійкість щодо виконання обов'язків військової служби); 3) формування відповідальності за власні дії, розвиток навичок надання первинної психологічної допомоги особам, які її потребують, та самопомоги. Розкрито досвід патріотичного виховання учнівської молоді на Полтавщині, якому особливу увагу приділяє постійна комісія з питань освіти, науки та культури Полтавської обласної ради. Представлено досвід з формування життєстійкості та відповідальності студентської молоді за власні дії в умовах війни у закладах вищої освіти Полтавщини.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, військово-патріотичне виховання, заклади освіти, ціннісні орієнтири, життєстійкість, психологічна стійкість, відповідальність, первинна психологічна допомога.

Постановка проблеми. В умовах воєнного часу надзвичайно важливим є досягнення єдності в українському суспільстві шляхом подолання суперечностей мовного, соціокультурного характеру, формування у молоді активної громадянської позиції на основі поваги до прав людини, духовних цінностей українського народу, національної самобутності, оборонної свідомості та психологічної стійкості, патріотизму, поваги до державних символів. Велику роль у цьому відіграє національно-патріотичне виховання молоді у закладах освіти різних рівнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема національно-патріотичного виховання

активно досліджується психологами, педагогами, соціологами, істориками, фахівцями з держуправління. Зокрема, ключові аспекти національно-патріотичного виховання, серед яких: проблеми патріотичного виховання, особистісної і національної ідентифікації (І. Бех), військово-патріотичного виховання, виховання молоді на військово-козацьких традиціях (О. Діденко, М. Зубалій, О. Кириченко), залучення молоді до фізкультурно-масової роботи, що є важливою складовою виховання патріотизму (М. Тимчик), духовності особистості (М. Савчин), класифікації цінностей та ціннісних орієнтацій особистості (В. Андрущенко, С. Матяж, А. Березянська),

національної самосвідомості (М. Боришевський), вчинкового осередку різних історико-культурних епох (В. Роменець), проблем формування військово-патріотичної готовності школярів до захисту країни (В. Івашковський), та ін.

Г. Шевчук зазначає, що патріотизм та національно-патріотичне виховання актуальні і для системи освіти, і для держави загалом. Основним інститутом, що забезпечує його реалізацію, є держава, але вагомий внесок у розвиток патріотичного виховання вносять також батьки, освітяни, громадські організації, волонтери. Патріотичне виховання важливе для зміцнення єдності та національної ідентичності, сприяє формуванню почуття належності до власної культури, мови, історії, традицій і національних цінностей, що в сучасних умовах має високу актуальність [9, с. 631].

І. Бех, К. Журба визначають національно-культурну ідентичність підлітків, зокрема, зазначають, що вона виявляється у суб'єктивному переживанні належності до українського народу, нації, свідомому прийнятті його моральних цінностей, що характеризується ототожненням і формуванням відповідної національної Я-концепції, яка виявляється у власній самоповазі, національній гідності, умінні користуватись правами і свободами, справедливості, відповідальності, любові до України та бажанні пов'язати свою долю з долею України. Національно-культурна ідентичність є основою суспільного життя будь-якої держави. Водночас стан виховної роботи у закладах середньої освіти, зокрема щодо формування національно-культурної ідентичності, засвідчує її відставання від запитів сучасного суспільства. Зберігається традиційний і дещо застарілий підхід до діагностування й формування національно-культурної ідентичності в учнів середньої ланки школи [1, с. 28].

М. Зубалій, В. Івашковський, О. Остапенко, М. Тимчик, Б. Шаповалов, З. Діхтяренко, І. Білоцерківець визначають та обґрунтовують сутність і зміст військовопатріотичного виховання у процесі позакласної роботи; формування в учнівської молоді мотивації до військової служби під час позакласної роботи [2, 3].

Метою статті є розкриття проблеми національно-патріотичного виховання учнівської та студентської молоді у закладах освіти України, утвердження української національної, громадянської ідентичності особистості.

Виклад основного матеріалу. Підґрунтя для визначення важливих психологічних аспек-

тів утвердження національної та громадянської ідентичності молодого покоління дав теоретико-психологічний аналіз поняття національно-патріотичного виховання – процесу, спрямованого на формування готовності до дієвого виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів та державної незалежності. В умовах війни важливою складовою виховного процесу в закладах освіти є військово-патріотичне виховання. Належна його організація в закладі освіти – важлива умова формування в учнівської та студентської молоді готовності до захисту України, підготовки їх до військової служби, формування готовності до захисту національної безпеки.

Згідно Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», у ст. 2 визначено, що основними завданнями державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності є: 1) формування у громадян України, у тому числі дітей та молоді: активної громадянської позиції на основі поваги до прав людини, духовних цінностей українського народу, національної самобутності; оборонної свідомості та громадянської стійкості; патріотизму; поваги до державних символів, державної мови, суспільно-державних (національних) цінностей України, розуміння їх важливості для становлення держави; 2) формування та збереження української національної ідентичності у громадян України, які усвідомлюють свою належність до української нації, а також у закордонних українців; 3) забезпечення розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України; 4) усунення впливу держави-агресора (держави-окупанта) в інформаційній, освітній, культурній сферах України; 5) активізація діяльності інститутів громадянського суспільства для досягнення цілей державної політики в зазначеній сфері; 6) поширення інформації про ветеранів війни, формування у суспільстві традицій вшанування пам'яті загиблих (померлих) ветеранів війни; 7) формування готовності громадян до виконання конституційного обов'язку щодо захисту незалежності та територіальної цілісності України [4].

Важливою є загальновійськова підготовка молоді в освітніх закладах. Згідно Постанови Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1443 «Про затвердження порядку організації та здійснення загальновійськової підготовки гро-

мадян України до національного спротиву» із змінами і доповненнями, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 року *загальновійськова підготовка* поділяється на початкову і базову підготовку. *Початкова підготовка* здійснюється з метою формування у громадян первинних загальновійськових знань і спеціальних компетентностей стосовно оборонної свідомості, ознайомлення громадян з місцем і роллю громадянина у зв'язку з усвідомленням свого обов'язку щодо збройного захисту України. *Базова підготовка* здійснюється з метою підготовки громадянина, здатного виконувати завдання як у мирний, так і воєнний час у бойових умовах та сприяння набуттю громадянами первинних знань, умінь та навичок щодо порядку поведінки із зброєю та її застосування, дій на полі бою (пересування та орієнтування на місцевості), надання домедичної допомоги, а також первинної психологічної допомоги (самопоміги), поведінки з саморобними вибуховими пристроями та формування стійких морально-психологічних якостей, необхідних для захисту України [7].

Згідно Постанови Кабінету Міністрів України від 21 червня 2024р. № 734 «Про затвердження Порядку проведення базової загальновійськової підготовки громадян України, які здобувають вищу освіту, та поліцейських» базова підготовка здобувачів вищої освіти проводиться у закладах вищої освіти усіх форм власності, вищих військових навчальних закладах, військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти, навчальних частинах (центрах) Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення та Держспецтрансслужби, закладах освіти із специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку поліцейських, та тренінгових центрах органів поліції [8].

Відповідно Стратегії розвитку освіти Полтавської області на 2023–2027 роки, затвердженої рішенням пленарного засідання двадцятої позачергової сесії обласної ради восьмого скликання від 23 грудня 2022 року № 516 (зі змінами), з метою якісної організації та здійснення загальновійськової підготовки, напрацювання кращих практик, обміну досвідом, оновлення підходів у викладанні предмета «Захист України» та військово-патріотичного виховання громадян у закладах освіти було сформовано робочу групу фахівців (голова робочої групи: Олег Діденко, депутат Полтавської обласної ради, голова постійної комісії Полтавської обласної ради з питань освіти, науки

та культури), яка надаватиме методичні, практико-орієнтовані рекомендації щодо ефективного розв'язання вище згаданої проблематики.

Переконані, що з метою якісної організації національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання молоді, з урахуванням нормативних вимог щодо особливостей загальновійськової підготовки громадян України, варто виокремити важливі психологічні складові для забезпечення її ефективності, зокрема, формування у закладах освіти України:

І. Системи ціннісних орієнтацій.

Виражає змістовне відношення молодої людини до соціальної дійсності і в цій якості визначає мотивацію її поведінки, у тому числі, формування у громадян психологічної мотивації до виконання обов'язків військової служби, і здійснює істотний вплив на всі сторони її діяльності. Зокрема, сприяє утвердженню української національної та громадянської ідентичності, усвідомленому сприйманню молоддю України як рідної Батьківщини, формуванню оборонної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей України, таких як: *соборність* – єдність, неподільність усіх територій України, духовна єдність українців, які проживають на території України, а також єдність усіх громадян України незалежно від національності та віросповідання, спрямована на утвердження справжнього суверенітету і незалежності України, побудову процвітаючої демократичної національної держави; *самобутність* – національна ідентичність, неповторність, оригінальність, які виявляються окремою особою чи групою осіб у ментально обумовленому художньо-мистецькому світосприйнятті, національно прийнятних способах спілкування, діяльності, поведінки. Самобутність українського народу визначається його історією, культурою, традиціями та українською мовою; *воля* – здатність, намір, кероване намагання, прагнення досягти мети. Проявом волі українського народу є героїка боротьби за незалежність України, прагнення до самостійності, невпинний пошук шляхів досягнення свободи; *гідність* – відстоювання своїх духовно-моральних і державницьких позицій, усвідомлення власної ваги та громадянського обов'язку у міжнародному співтоваристві [4].

Прикладом формування відповідних ціннісних орієнтацій, соціальної активності та відповідальності є патріотичне виховання молоді на Полтавщині, якому особливу увагу приділяє постійна комісія з освіти, науки та культури Полтавської обласної ради на чолі з Олегом Діденком. Пріор-

ритетним у системі національно-патріотичного виховання є формування усвідомленого сприйняття молоддю України як рідної Батьківщини. Важливою складовою цього процесу є відродження традицій українських козаків [5]. Наприклад, такі ідеї пропагує Всеукраїнська дитячо-юнацька військово-патріотична гра «Сокіл» («Джура»), оскільки її метою є привернення уваги молодого покоління до історичних надбань українського народу, проблем становлення нашої державності. Такі військово-патріотичні ігри активно проводяться в територіальних громадах Полтавщини, змагання обласного етапу відбулися на базі Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка».

Також варто відмітити, що для збереження нашої країни, важливе усвідомлення всіма учасниками освітнього процесу важливості і актуальності предмету «Захист України». Зокрема, на сучасних уроках «Захист України» діти вивчають основи національної безпеки, управління дронами, домедичну допомогу, а також мають розуміти, чим можуть бути корисними в захисті країни. Наприкінці навчального року для учнів, які опановують дисципліну «Захист України», проводять навчально-тренувальні збори. Саме такі заняття відбулися для учнів 10–11 класів закладів середньої освіти Великобагачанської селищної ради. Заняття були проведені військовослужбовцями третьої окремої штурмової бригади ЗСУ і Полтавського ОТЦК та СП. Діти свої теоретичні компетентності підкріпили практичними навичками. Їх ознайомили з будовою, тактично-технічними характеристиками стрілецької зброї і засобів особистого захисту, які знаходяться на озброєнні ЗСУ, розповіли про заходи безпеки під час поводження зі стрілецькою зброєю і вибухонебезпечними предметами.

II. Життєстійкості, психологічної стійкості.

Здатність особи виявляти свою національну та громадянську ідентичність у повсякденному житті і в умовах негативних зовнішніх впливів, зокрема, й психологічна стійкість щодо виконання обов'язків військової служби на сьогодні є надзвичайно важливою.

На факультеті психології і соціальної роботи Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка розроблено вибірково дисципліну «Психологія життєстійкості в умовах криз» для здобувачів вищої освіти.

Мета: формування знань здобувачів вищої освіти про поняття життєстійкості; вивчення

різних видів психічних проявів стресу та його наслідків; розуміння стратегій формування життєстійкості; допомога кожному здобувачу вищої освіти усвідомити цілісність і унікальність власної особистості, сприяння формуванню психологічної стійкості, значному просуванню на шляху особистісного та професійного вдосконалення. Серед ключових тем:

Тема 1. Психологія життєстійкості.

Тема 2. Сучасні підходи до формування життєстійкості в умовах криз.

Тема 3. Уміння протистояти стресу. Терапевтичні технології профілактики та подолання стресу.

Тема 4. Ресурси креативності, що допомагають зберігати власну продуктивність в кризових умовах.

Тема 5. Відновлення психічного та фізичного стану після травмуючих ситуацій.

Тема 6. Зміна ставлення до проблеми: ціннісні аспекти.

Тема 7. Життєстійкість та здоровий спосіб життя.

Під час вивчення освітнього компоненту у студентів формуються практичні навички формування психологічної стійкості, креативного підходу до розв'язання проблемних ситуацій [6].

Умежах психологічної студії «Шлях до успіху» факультету психології і соціальної роботи ПНПУ імені В.Г. Короленка проводиться ряд заходів, що сприяють формуванню національної ідентичності, розвитку етнопсихологічних компетентностей, навичок життєстійкості.

Місія студії: розвиток креативних особистостей здатних до продукування нестандартних ідей, розв'язання комплексних проблем у галузі соціальних, поведінкових та освітніх наук.

Візія студії: молодіжна платформа для розвитку мета-навичок (meta-skills), що сприяють досягненню успіху у всіх сферах життя, зокрема: здатність до навчання; бачення перспектив; соціальний інтелект; емоційний інтелект; дизайн-мислення; життєстійкість.

Мета студії: розвиток мета-навичок особистості, здійснення просвітницької, науково-дослідної, консультаційної, психодіагностичної, психокорекційної, профорієнтаційної діяльності, підтримки творчої молоді і осіб з особливими освітніми потребами. Надання психологічної допомоги і підтримки учнівської, студентської молоді та дорослим засобами практичної психології, педагогіки, арт-технологій.

Функціонування студії передбачає роботу з населенням Полтавщини, освітніми закладами різних рівнів, культурно-мистецькими центрами, інклюзивно-ресурсними центрами та ін.

За результатами опитування студентів спеціальності 053 «Психологія», (1 та 5 курсів) Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (76 осіб) з'ясовано, що на питання «Які засоби є найбільш ефективними для формування життєстійкості особистості, утвердження її національної ідентичності?» 87,0% зазначили – вправи з метафоричними асоціативними зображеннями; 81,0% – фізкультурно-масова робота; 68,0% – вправи, що потребують командної роботи – національно-патріотичні ігри. Такі вправи студенти можуть виконувати під час відкритих засідань психологічної студії «Шлях до успіху».

Викладачі факультету психології і соціальної роботи взяли участь у проекті «Створення комунікаційного майданчику для інтеграції внутрішньо переміщених осіб «Poltava Green Open Garden», що реалізувався ГО «Міжнародний інститут розвитку громад» спільно з Полтавською міською радою в рамках спільного проекту Європейського Союзу та Програми розвитку ООН «Мери за економічне зростання». Психологічна складова проекту зорієнтована на забезпечення гармонізації ментального та фізичного здоров'я людини, психологічного розвантаження, формування життєстійкості особистості.

III. Відповідальності. Навичок надання первинної психологічної допомоги, самопомоги.

В умовах воєнного часу формування навичок первинної психологічної допомоги, самопомоги є надзвичайно важливим для кожного громадянина України. Тому в освітніх закладах мають організовуватися сертифікатні програми, прак-

тико-орієнтовні заходи присвячені формуванню відповідних базових навичок. За необхідності мають долучатися фахівці – психологи, медики, соціальні працівники.

Благодійний фонд «Безпечне майбутнє» за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) спільно з Полтавським національним педагогічним університетом імені В. Г. Короленка на базі факультету психології і соціальної роботи зорганізували навчання в унікальній Школі екстремальної та кризової психології для фахівців із надання психологічної допомоги Полтавської й Кіровоградської областей. Результатом навчання в Школі екстремальної та кризової психології для близько 70-ти слухачів із Кіровоградської та Полтавської областей стануть вміння надавати першу психологічну допомогу в екстремальних ситуаціях, розуміння загальних принципів роботи з гострою реакцією на стрес, кризою втрати, основ загальної психопатології, загальних принципів лікування психічних розладів тощо.

Висновки. На основі теоретичного аналізу та практичного досвіду визначено важливі аспекти, на які варто звернути увагу у закладах освіти України: 1) формування системи ціннісних орієнтацій; 2) розвиток життєстійкості/ психологічної стійкості; 3) формування відповідальності за власні дії.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у: висвітленні психологічних особливостей формування ціннісних орієнтацій, життєстійкості, відповідальності з урахуванням різних вікових категорій; напрацюванні кращих практик, оновленні підходів у викладанні предмета «Захист України» та військово-патріотичного виховання громадян у закладах освіти; наданні практичних рекомендацій щодо ефективного розв'язання вище згаданих важливих питань.

Список літератури:

1. Бех І., Журба К. Концепція формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах // № 16. 2017. С. 24–33. URL: <http://surl.li/fzwlvp>
2. Білоцерківець І. Особливості військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі позакласної роботи з хортингу. *Теорія і методика хортингу*. Вип. 2. 2014. С. 21–27.
3. Військово-патріотичне виховання учнів у позакласній роботі: посіб./ уклад. М. Зубалій, В. Івашковський, О. Остапенко, М. Тимчик, Б. Шаповалов, З. Діхтяренко, І. Білоцерківець. Київ: ПАЛИВОДА А. В. 2016. 232 с.
4. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (*Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2023, № 46, ст. 116, <https://zakon.rada.gov.ua/go/2834-20>)
5. Діденко О. Г. Діяльність козацьких товариств як складова національно-патріотичного виховання // *Актуальні проблеми державного управління* : зб. наук. пр. Одес. регіон. ін-ту держ. упр. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2014. Вип. 1(57). С. 52–55.

6. Максименко С.Д., Яланська С. П. Генетико-креативний підхід: діяльнісне опосередкування особистісного розвитку: монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2021. 513 с.

7. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. N 1443 «Про затвердження порядку організації та здійснення загальновійськової підготовки громадян України до національного спротиву» із змінами і доповненнями, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 року № 1399 URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP211443?an=1>

8. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 червня 2024р. № 734 «Про затвердження Порядку проведення базової загальновійськової підготовки громадян України, які здобувають вищу освіту, та поліцейських». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/734-2024-%D0%BF#Text>

9. Шевчук Г.Й. Національно-патріотичне виховання молоді в умовах війни // *Наукові інновації та передові технології*. № 5 (19) 2023 // серія «Управління та адміністрування», серія «Право», серія «Економіка», серія «Психологія», серія «Педагогіка») с. 630–635. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-630-635](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-630-635) URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/4660/4684>

Didenko O.H., Yalanska S.P. NATIONAL PATRIOTIC EDUCATION OF YOUTH IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF UKRAINE: PSYCHOLOGICAL ASPECTS

The article is devoted to the issue of national patriotic education, the establishment of Ukrainian and civic identity, which is extremely relevant for Ukraine today. Ukrainian society is experiencing difficult conditions of martial law. At this time, modern youth are under the influence of various information flows, which are not always aimed at strengthening an active civic position based on respect for human rights, spiritual values of the Ukrainian people, social and state values of Ukraine, national identity and patriotism. Therefore, educational institutions play a significant role in developing and preserving the Ukrainian national identity of the young generation, which is aware of its belonging to the Ukrainian nation, in forming the psychological readiness to fulfill the constitutional duty to protect the values of the state. The article defines the following important psychological aspects that Ukrainian educational institutions should pay attention to: 1) formation of a value orientations system (expressing a meaningful attitude of a young person to social reality and thus contributing to the motivation of one's behavior; including the creation of civic psychological motivation to fulfil the military service duties, as well as affecting all aspects of a young person's activities); 2) development of life resilience / psychological resilience (a person's ability to express one's national and civic identity in everyday life and under the conditions of negative external influences, in particular, psychological resilience in relation to military service duties); 3) formation of responsibility for one's own actions, development of skills in providing psychological first aid to people in need and self-assistance. The experience of patriotic education of schoolchildren in the Poltava region is revealed; it is given special attention by the Standing Committee on Education, Science and Culture of the Poltava Regional Council. The experience of forming resilience and responsibility of student youth for their own actions under the war conditions in higher educational institutions of the Poltava region is presented.

Key words: national patriotic education, military-patriotic education, educational institutions, value orientations, resilience, psychological stability, responsibility, psychological first aid.